

İslami Finans Yöntemleri¹

Dr. Mehmet BÜKEY²

Dr. Öğretim Üyesi Yavuz TÜRKAN³

GİRİŞ

Gelişimi boyunca finansal piyasalarda ihtiyaç sahiplerinin finansman ihtiyacını karşılamak için birçok yöntem kullanılmıştır. İslamiyet'in gelmesi ve faizin yasaklanması ile insanların, pazarların, şehirlerin ve devletin finansman ihtiyacını karşılamak için daha önce var olan yöntemler, İslamiyet'e uygun hale getirilmiştir. Aynı zamanda yeni ve değişik faizsiz finansman yöntemleri geliştirilmiştir. Günümüzde ise İslami finans kuruluşları, çağın finansal piyasalarına uygun modern faizsiz finansman yöntemleri geliştirmekte ve kullanılmaktadırlar.

-
- 1 Mehmet BÜKEY'in "*Tasarruf Finansman Sisteminin Tercih Nedenleri ve Bir Finansal Araç Önerisi*" adlı Doktora tezinden türetilmiştir.
 - 2 Bingöl Üniversitesi, bukey_m@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0003-2359-9354
 - 3 Bingöl Üniversitesi, yturkan@bingol.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-0227-9346

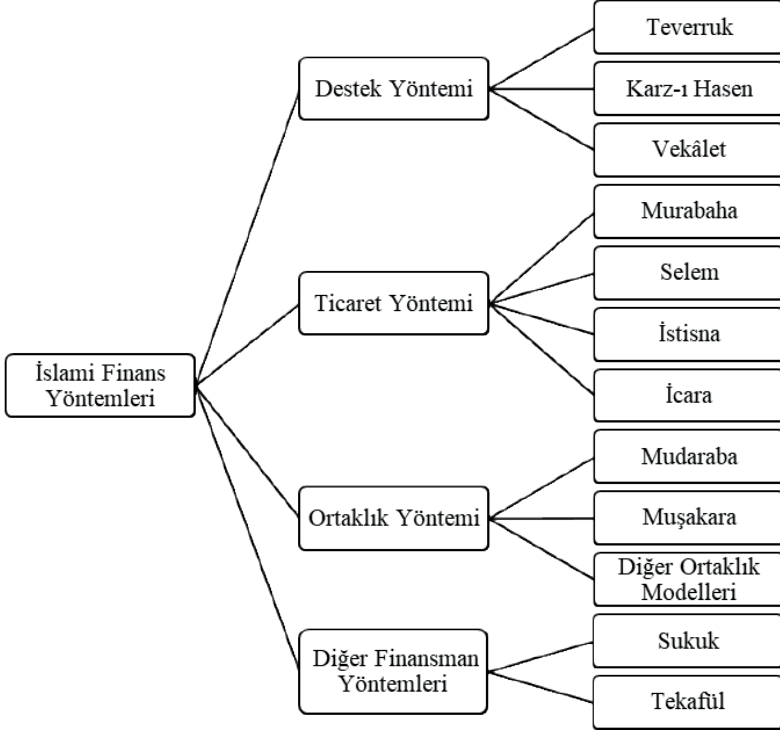
İslami finans yöntemleri, geleneksel finans yöntemlerinden farklı olarak finansal bir faaliyet değil ticari bir yöntemdir. Finansman, geleneksel finansın faiz prensibine değil kâr payı esasına dayanmaktadır. İslami finans yöntemleri, finansman ihtiyacını gidermek isteyen İslami girişimcilerin ihtiyaçlarını karşılamak için farklı finansman tekniklerini içermektedir (Salah, 2011:10). Bu tekniklerin içerisinde para, sermaye olarak ya da gelir getirici bir araç olarak görülmemektedir. Para, ticari faaliyetlerin değerlendirilmesinde, üretkenlikte ve toplumsal refahın artmasında bir mübadele aracı ve bir ölçü birimi olarak kabul edilmektedir.

İslami finans yöntemlerinde finansman, yatırım, mal, hizmet veya duran varlık alımı için sağlanmaktadır. Parasal işlemler, mal ya da hizmet karşılığı yapılmakta ve hiçbir şekilde faiz içermemektedir.

İslam hukukuna göre İslami finans yöntemleri ile yapılacak bir işlemde, bireylerin uyması gereken ve aşağıda belirtilen bazı temel şartlar vardır (Ayub, 2007:135):

- Finansmana konu malın/hizmetin ücreti, kesin ve net olmalıdır.
- Ücret, taraflarca bilinmelidir.
- Mal/hizmet mevcut olmalıdır.
- Malın/hizmetin sahipliği mümkün olmalıdır.
- Sahipliği ve riski satıcıda olmalıdır.
- Malın/hizmetin bir değeri olmalı ve kullanılabilir olmalıdır.
- Malın/hizmetin teslimatı fiziksel olarak yapılmalı ve hükmi olmalıdır.

Belirtilen bu şartlar yapılacak bir işlemin İslam hukuku açısından geçerli olması için zorunludur. İslami Finans yöntemleri, aşağıdaki Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1: İslami Finans Yöntemleri

Kaynak: (Çürük, Akten, 2013:39)

Genel olarak İslami finans yöntemleri, “ortaklık yöntemi, ticaret yöntemi, destek yöntemi ve diğer finansman yöntemleri” (Çürük, Akten, 2013:39) şeklinde bir ayırıma tabi tutulmaktadır.

1. DESTEK YÖNTEMLERİ

İslami finans yöntemleri içinde yer alan destek yöntemleri, karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma ilkesine dayanır. Doğrudan getiri sağlamayan ancak sürecin işlemesi amacıyla diğer yöntemlerle birlikte sistemde kullanılan destek uygulamalar teverruk, vekâlet ve karz-ı hasendir (Çürük, Akten, 2013:40).

1.1. Teverruk

Teverruk, finansman ihtiyacının karşılanması amacıyla başvuru- lan bir İslami finans destek yöntemidir. Bu yöntem, çok erken dönemlerden itibaren nakit ihtiyacını karşılamak fakat bunu yaparken faizden de kaçınmak isteyen Müslüman bireylerin kullandıkları bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır (Sancar, 2019:171).

Günümüzde birçok İslami finans kuruluşu, müşterilerinin finansman ihtiyacını karşılamak için teverruk yöntemine başvur- maktadır. Teverruk, nakit ihtiyacı olan bireylerin bu ihtiyaçlarını gidermek amacıyla taksitli almış oldukları bir malın, satıcısından başkasına peşin (Türkan, 2019:66) ve “daha ucuza satma işlemi” (Hammad, 2008:153) şeklinde tanımlanmaktadır. Teverruk, “ters murabaha” (Yanpar, 2014:172) yani “kredi kullandırmak üze- re bir malı peşin alıp vadeli satma uygulamasının tersi” (Battal, 2012:194) şeklinde uygulanmaktadır. Farklı şekillerde tanımlansa ve uygulansa da teverruk, özünde finansal ihtiyacın karşılanması için kullanılan bir İslami finans yöntemidir. Bireyin bir varlık veya mülk göstermeden borç para almasıdır (Alrifai, 2017:201).

Teverruk yönteminde bireyin amacı herhangi bir maldan fayda- lanmak değildir.

İslam hukukunda bireylerin taksitli aldıkları bir malı, doğrudan veya dolaylı bir şekilde aynı kişiye satması “iyne” olarak değeri- len- dirmekte ve caiz görülmemektedir. İslam hukukuna göre taksitli alınan bir mal mutlaka satıcısından başkasına satılmalıdır.

Gelişen İslami finans piyasalarında finansman ihtiyacının kar- şılanması için değişik teverruk yöntemleri geliştirilmiştir. Bu bağ- lamda, bireysel, organize ve ters (Samar, 2019:312) olmak üzere üç tür teverruktan bahsedilebilir:

Bireysel Teverruk: Fikhi teverruk ya da ferdi teverruk olarak da isimlendirilmektedir. Acil nakit ihtiyacın karşılanması veya mev- cut bir borcun kapatılması amacıyla başvuru- lan bir yöntemdir. Tak- sitli alınan bir malın satıcısından başkasına peşin olarak ve daha dü-

şük fiyata satılmasıdır. Bireysel teverruk yönteminde bireyin amacı, taksitli aldığı malı peşin satarak finansman elde etmektir. Teverruk yönteminde taraflar bağımsız ve birbirinden habersizdir.

Organize Teverruk: Banka teverruku şeklinde de isimlendirilen organize teverruk, satıcı ile nakit talebinde bulunan taraf arasında anlaşmalı olarak yapılan bir nakit elde etme yöntemidir (Sancar, 2019:313). Organize teverruk yönteminde teverruk işlemi, organize olmuş yapılar aracılığıyla gerçekleştirilir. Organize olmuş bu yapılar genellikle bankalardır. İşlem akış süreci kısaca şu şekildedir. Öncelikle birey, teverruk işlemi için bankaya talepte bulunur. Bankanın uygun görmesi hâlinde ön anlaşma yapılır. Banka, ön anlaşmada belirtilen malı piyasadan satın alır ve belirli bir kâr eklenerek bireye vadeli olarak satar. Bu işlemden sonra bireyin vekili sıfatıyla banka, aynı malı piyasada peşin bir şekilde satarak nakde çevirir ve bireyin hesabına aktarır. Yapılan bu işlemler sonucunda hem bireyin finansman ihtiyacını karşılanmış olur hem de banka kâr elde etmiş olur.

Organize teverruk yönteminde birey ve organize yapı anlaşmalıdır. Amaç bireyin finansman sağlaması, organize yapının ise kâr elde etmesidir. Genelde ortada tam bir ticaret olmaz (Sancar, 2019:175).

Ters teverruk: Emtia murabahası olarak da isimlendirilen ters teverruk, finans kuruluşlarının “kendi finansman ihtiyacını gidermek ya da kendisi veya müşterisinin elindeki fazla likiditesini değerlendirmek amacıyla” (Çakır, 2018:136) başvurdukları bir finansman yöntemidir. Bireysel teverruk ve organize teverruk yönteminde bireyin amacı, finansman elde etmektir. Ters teverruk yönteminde ise bireyin amacı, yatırım yaparak kâr elde etmektir. Finans kuruluşunun amacı ise kendi finansman ihtiyacını karşılamaktır. Ters teverruk yönteminde süreç kısaca şu şekilde işletilmektedir. Finans kuruluşu, yatırımcı adına piyasadan peşin olarak mal satın alır. Yatırımcının vekâletini alarak, piyasadan satın aldığı malı vadeli bir şekilde kendisine satar. Daha sonra vadeli bir şekilde aldığı

malı piyasada peşin fiyata satarak, aldığı malı nakde çevirmiş olur. Yapılan bu ters tevveruk işlemi sonucunda finans kuruluşu finansman ihtiyacını giderirken yatırımcı da kâr elde etmiş olur.

Ülkemizde, yukarıda anlatılan üç tür tevveruk yönteminden organize tevveruk yönteminin daha çok kullanıldığı bilinmektedir. Ancak ülkemizde uygulanışı konusunda yaşanan meşruiyet tartışmaları nedeniyle sistemde yoğun olarak yer bulmadığı görülmektedir (Çürük, Akten, 2013:43). Çünkü İslam âlimleri, günümüzde uygulanan organize ve ters tevveruk yöntemlerinin faiz şüphesi barındırdıklarını ve İslam'ın ilk döneminde uygulanan tevveruk yönteminden farklı olduklarını savunmaktadırlar. Bu nedenle bireysel tevveruk yöntemini caiz görürlerken diğer tevveruk yöntemlerini caiz görmemektedirler. Bazı İslam âlimleri ise organize ve ters tevveruk yöntemlerinin “Kısıtlı şartlar altında, daha önceden belirlenmiş mecburi durumlarda (müşterinin borcunu ödeyemeyerek hacze düşme noktasına gelmesi gibi) uygulanabileceğini belirtmektedirler” (Sancar, 2019:172).

1.2. Karz-ı Hasen

Destek yöntemlerinden biri olan karz-ı hasen, Kur'an-ı Kerim'de açıkça teşvik edilen yardımlaşmaya dayalı bir İslami finans yöntemidir. Güzel borç veya faizsiz borç anlamına gelen karz-ı hasen, terim olarak “geri ödenmek üzere verilen mal veya borç verme” (Apaydın, 2001:520) anlamına gelmektedir. İslami finans sisteminde ise yardım kredisi şeklinde değerlendirilmektedir. Katılımcıların dini veya ahlaki inançlarına dayanan, kredi dönemi boyunca sadece ana paranın geri ödenmesi gerektiği faizsiz bir kredi (Izadyar, Amir ve Ragnath, 2014:199) şeklinde tanımlanmaktadır.

Karz-ı hasen yöntemi ile yapılan yardım, nakdi (parasal) olabileceği gibi aynı de (tüketilebilen mallar) olabilmektedir. İslam dini-ne göre haram ve meşru olmayan şeyler için karz-ı hasen yöntemi kullanılamaz. Borç alan kişi sadece aldığı miktarı veya tutarı kadar geri ödemekle yükümlüdür” (Shanmugan ve Zahari, 2009:20).

Bununla birlikte başlangıçta şart koşulmadan borç alan kişi kendi rızasıyla aldığı malın daha iyisini ve kalitelisini veya aldığı miktardan daha fazlasını geri ödeyebilir. Diğer bir ifade ile “Borç alan kişi, borcunu aldığından daha üstün bir şekilde ödeyebilir” (Ebu Davud, 2014:78).

Karz-ı hasen yönteminde borçlu ile alacaklı arasında bir vade belirlenebilir. Ancak bu vade bağlayıcı değildir. Alacaklı vadeden önce alacağını isteyebileceği gibi borçlu da vadeden önce borcunu ödeyebilir. Ödeme zamanının uzatılması hâlinde herhangi bir fazlalık ya da tazminat istenemez (Iqbal ve Mirakhor, 2011:ix). Borçlu aldığı parayı veya malı kaybetse de geri ödemek zorundadır.

Karz-ı hasen, “Allah’ın rızasını kazanmayı ve toplumsal faydayı sağlamayı amaçlayan” (Erdem ve Tatlı, 2020:33) bir yardımlaşma ilişkisidir. Karz-ı hasen, insanların haram kabul edilen yanlış yollarla (faiz gibi) finansman elde etmesini engellemektedir. İnsanlara ve topluma hem sosyal hem de ekonomik faydalar sağlamaktadır. Karz-ı hasenin güzel ve faydalı fonksiyonları olmasına rağmen günümüz finans sisteminde pek uygulama alanı bulduğu söylenemez. Çünkü kimse elindeki parayı başkasına uzun süreli borç olarak vermek istemez. Bundan dolayı da günümüzde karz-ı hasen yönteminin, istisna bir uygulama olarak birkaç günlük vadelerle gerçekleştirildiği söylenebilir (Çürük, Akten, 2013:47). Bu yöntem daha çok müşterilerinin geciktirilen taksitlerinin ödenmesine destek olmak amacıyla katılım bankaları ve tasarruf finansman şirketleri tarafından kullanılmaktadır.

1.3. Vekâlet

İslami finans sisteminde destek yöntemleri içinde yer alan vekâlet, fon toplama ve yönetme yöntemi olarak kullanılmaktadır. Vekâlet, elinde parası olan bir bireyin kendi adına yatırım yapılması amacıyla başka bir kişiyi, kurumu veya kuruluşu vekil tayin etmesini ifade eder. Literatürde, “caiz olarak bilinen, bir birikim konusunda bir şahsın kendisi yerine diğer bir kimseyi vekil tayin etmesi”

(Döndüren, 1993:546) anlamına gelmektedir. Ayrıca Mecellede⁴ vekâlet (Md. 1449), “bir kimse işini başkasına tefviz etmek ve o işte onu kendi yerine ikame eylemektir” şeklinde tarif edilmiştir.

Vekâlette iş tevdi edilen kişiye vekil, işi tevdi edene müvekkil, vekil kılma işine tevkil denir.

Vekâlet, genel vekâlet ve özel vekâlet şeklinde ikiye ayrılır. Özel vekâlet, vekilin sadece bir iş için yetkili kılındığı ve yapılacak işin bütün özelliklerinin vekâlette tek tek belirtildiği vekâlet şeklidir. Mesela vekilin tek bir malı ya da hizmeti satın alması ya da satması hususunda yetkili kılınması özel vekâlet olarak gösterilebilir (Tanrıverdi, 1998:56). Genel vekâlet ise vekilin müvekkil adına her türlü tasarrufa sahip olduğu vekâlettir. Genel vekâlet verilmesi hâlinde anlaşmazlık yaşanmaması için vekâlette yapılacak işin/işlerin niteliğinin belirtilmesi gerekir.

İslam dinine göre yasaklanan malların ve hizmetlerin üretilmesi, pazarlanması, alınıp satılması, faiz barındıran işlerin yapılması, gasp ve hırsızlık gibi yasak eylemlerin yerine getirilmesi için vekâlet verilemez.

Vekâlet ücreti ödenebilir. Vekâlet ücreti belirli tutar veya oran şeklinde olabilir. Mecelle’ye göre (Md. 1467), sözleşme yapıldığı sırada ücret şart koşulmuşsa veya mesleği gereği vekil, ücretle iş görüyorsa ücrete hak kazanır. Ancak vekâlet ücreti baştan kararlaştırılmalıdır. Vekil, vekâlette aksi bir şart koşulmamışsa kasıt, kusur ihmal veya sözleşme maddelerine uymama gibi nedenlerden dolayı meydana gelen zararlardan sorumludur.

Vekâlet, belirli süreli olabileceği gibi süresiz de olabilir. Vekâlet, karşılıklı anlaşma, tek taraflı fesih, yükümlülüğün yerine getirilme-

4 Mecelle: Asıl adı, Mecelle-i Ahkâm-i Adliye olan eser Osmanlı Devleti zamanında, 1869– 1876 yılları arasında Ahmet Cevdet Paşa başkanlığındaki 14 kişilik bir ilmi heyet tarafından, Hanefi mezhebine göre bölüm bölüm hazırlanarak kabul edilen, İslam dünyasının ilk ve en önemli medeni kanunudur.

si, vekâlete konu işin ortadan kalkması, taraflardan birinin ölümü ve taraflardan birinin ehliyet kaybı gibi nedenlerle sona erer.

Vekâlet, günümüzde ağırlıklı olarak yatırım hizmetlerinde kullanılan ve uzmanlık ücreti içeren bir çeşit acentelik sözleşmesi hâline gelmiştir. Özellikle akreditif, fon yönetimi, menkul kıymetleştirme, ödemelerin yapılması veya alacakların toplanması gibi faaliyetlerde kullanılmaktadır. Ancak, günümüz finansal işlemlerinin gerçekleştirilmesini kolaylaştırmakla birlikte kendisi doğrudan bir ticaret ve ortaklık modeli değildir (Çürük, Akten, 2013:48).

Vekâlet, İslami finans kuruluşları tarafından murabaha, selem, istisna, icare, azalan muşaraka gibi hemen hemen tüm İslami finans yöntemlerinde kullanılmaktadır. İslami finans kuruluşları finans yöntemlerinde birey adına işlem yapmak için vekâlet sözleşmesi düzenlemektedirler. Vekâlet sözleşmesinde, müşteri elindeki tasarrufu finans kuruluşuna teslim etmekte; finans kuruluşu ise bir yatırım uzmanı gibi ilgili tasarrufu değerlendirmektedir (Aktepe, 2013:104-105). Vekâlet yönteminde birey, yatırımcı olarak finans kuruluşuna bir vekâlet vererek finans kuruluşunu bireysel fonlarının yönetimi konusunda yetkili kılmaktadır. Finans kuruluşu, fon yönetiminden doğan tüm kârı/zararı yatırımcıya havale etmekte ve yapılan işin başarılı sonuçlanıp sonuçlanmadığına bakmaksızın verdiği hizmet karşılığı sabit bir ücret talep etmektedir.

Tasarruf sahiplerinin birikimlerinin belirli bir sözleşme çerçevesinde finansal bir kurum tarafından onların adına işletilmesi olarak bilinen vekâlet yöntemi, birçok ülkede yaygın olmasına rağmen Türkiye’de pek kullanılmamaktadır (Öztürk ve Yumuşak, 2020:19).

2. TİCARET YÖNTEMİ

Ticaret yöntemi daha çok ticari hayatta ve alım-satım şeklinde uygulanmaktadır. Bu yöntemde marjlı satış ile ilgili olarak murabaha, kiralama ile ilgili olarak da icara yöntemlerinin yaygın olarak kullanım alanı bulunduğu görülmektedir (Türker, 2010:6).

İstisna daha çok eser sözleşmelerinde, selem ise tarım alanında kullanılmaktadır.

2.1. Murabaha

Bir ticaret yöntemi olan murabaha, İslami finans sisteminde en sık kullanılan yöntemlerden biridir. TDK güncel Türkçe sözlüğünde “Bir malın alış fiyatı veya maliyeti üzerine belirli bir kâr konarak satılması” olarak tanımlanmıştır. İslami finans sistemine göre murabaha yöntemi, bir malın alış fiyatı veya maliyeti belirtilerek belirli miktarda ya da oranda kâr eklenerek satılmasıdır. Murabaha yönteminde dikkat edilmesi gereken husus ise malın alış fiyatının ya da maliyetinin ve ne kadar kâr eklenerek satıldığına alıcıya bildirilmesidir. Alıcının malın alış fiyatını ya da maliyetini ve kâr oranını bilmesi şarttır.

İslamiyet’in ilk yıllarından itibaren kullanılan klasik murabaha yöntemi ile günümüzde kullanılan çağdaş murabaha yöntemi birbirinden oldukça farklıdır. Klasik murabaha yöntemi, alınan bir malın üzerine belirli bir kâr eklenerek satılması üzerine yapılan bir akittir. Çağdaş murabaha yöntemi ise “Müşterinin finans kurumuna müracaat ederek daha önce belirlediği bir malı satın almasını ve belirli bir kâr ekleyerek kendisine satması talebi üzerine yapılan bir akittir” (Bayındır, 2005:78). Çağdaş murabaha yöntemi, her ne kadar klasik murabaha yönteminden farklı olsa da günümüzde İslami finans sisteminin en önemli ve en etkin finans sağlama yöntemlerinden biridir. Nakit sıkıntısı içinde olanların bir malı vadedi almak için finans kurumuna başvurduğu, finans kurumunun tedarikçiden aldığı malı önceden belirlenen kâr oranı eklenerek talep edene vadedi sattığı finansal bir işlemdir. Çağdaş murabaha yöntemi, fıkhi açıdan vadedi satıma örnek olarak gösterilmektedir (Türkan, 2019:60).

Çağdaş murabaha yönteminde altı sözleşmenin kombinasyonu söz konusudur. Bunlar:

- Ön başvuruda finans kurumu ile alıcı arasında yapılan vaat sözleşmesi,
- Sözün yerine getirilmemesi ihtimaline karşı alıcıdan alınan güvence bedeli,
- Finans kurumu ile tedarikçi arasında yapılan satış sözleşmesi,
- Finans kurumu ile alıcı arasında yapılan satış sözleşmesi,
- Alıcı ile finans kurumu arasında yapılan vekâlet sözleşmesi,
- Finans kurumu tarafından borcu güvence altına almak için alıcıdan alınan teminat (rehin/ipotek) şeklinde sıralanabilir.

Türkiye'deki İslami finans kuruluşları, yukarıda sıralanan sözleşmelerin hemen hemen hepsini kullanmaktadırlar.

İslam hukukuna göre içinde faiz barındırmayan, yasaklanmayan ve helal kabul edilen her türlü mal/varlık, murabaha yöntemine konu edilebilir. Gerçekte var olmayan şeyler, parasal olmayan varlıklar, kişinin zaten sahip olduğu varlıklar, kamuya zararlı mallar, borç niteliğindeki vergi, ceza, harç, vize ücreti murabaha yöntemine konu edilemezler. İçki, sigara, domuz eti, müstehcen yayın, kumarhane malzemeleri, putlar, batıl din sembolleri, sadece haram işler için kullanılan ürünler, döviz ve altının taksitle satımı, İslam'a uygun olmayan varlıklar (Aktepe, 2010:98-101) için murabaha yöntemi kullanılamamaktadır.

2.2. Selem

Selem, İslami finans sisteminde kullanılan ticaret yöntemlerinden biridir. Özellikle tarımsal üretim işiyle uğraşan insanların finansman ihtiyacının karşılanması amacıyla yapılan bir tür vadeli satış işlemidir. Sözlükte “teslim etmek, teslim olmak, peşin bedelle vadeli mahsul almak” gibi anlamlara gelmektedir. Fıkıhta ise “nitelikleri belirlenen vadeli malın peşin bedelle satımı” şeklinde ifade edilmektedir (Aybakan, 2009:402). Tanımdan da anlaşılacağı üzere selem, peşin para ile vadeli malı mübadele etmektir. Para peşin

verilir, mal ise en az bir ay sonra teslim edilir. Bir aydan az bir vade ile yapılan satışlar peşin sayılır (Akdemir, 2018:98).

Selem, taksitli bir satışın tersi olarak da düşünülebilir. Nasıl ki taksitli bir satışta malın teslimi peşin yapılmakta ve para vadeli ödenmekteyse selemde de para peşin ödenmekte, malın teslimi vadeli yapılmaktadır. Her ikisinin vadeli olması, İslam hukuku açısından geçerli değildir. İslam hukukçularının vadeli malı vadeli bedelle alıp satmayı ittifakla caiz görmedikleri kaydedilmiştir (El-Azimabadi, 1995:148).

Selem yönteminde, malın vasıfları (cinsi, niteliği, miktarı) tam olarak bilinmeli ve zimmete konu olabilecek standart (misli) şeyler olmalıdır. Malın teslim tarihi, başlangıçta kararlaştırılmalıdır. Tarımsal malların teslim tarihi, hasat dönemi göz önüne alınarak belirlenmelidir. Teslim tarihinde satıcı, seleme konu mala sahip değilse malı piyasadan satın alarak alıcıya teslim etmek zorundadır.

Selem yönteminde henüz üretilmeyen bir şeyin satışı söz konusudur. İslam hukuku üretilmeyen bir şeyin satışını uygun görmez ve böyle bir satışı meşru olarak kabul etmez. Ancak toplumsal bir ihtiyaç olması nedeniyle üretilmeyen bir şeyin satışını, istisna ve selem için uygun görmüştür. Bunun nedeni ise çiftçi, esnaf, sanatkâr gibi üreticiler, üretim yapabilmek için finansmana ihtiyaç duyarlar. İhtiyaç duydukları finansmanı ise her zaman sağlayamazlar. Dolayısıyla İslam hukuku, üretimin devam etmesi için istisna ve selem yöntemini meşru olarak görmüştür.

Klasik selem yöntemi, bir alıcı ve bir satıcıdan oluşan tek bir form niteliğindedir. Günümüz İslam finansçıları ise farklı bir formda yeni bir selem yöntemi geliştirmişlerdir. Alt selem veya paralel selem olarak adlandırılan bu yeni yöntem, “selem akdine alıcı ve satıcı arasındaki bir de aracının bulunduğu üç taraftan oluşan” (Erdem ve Tatlı, 2020:27) bir form şeklindedir. Bu yeni yöntem, üretici destek finansmanı niteliğine gelerek selemün üretim sektöründe daha çok kullanılmasını sağlamıştır.

Alt selem yönteminde alıcı ile satıcı arasında aracı olan taraf, genellikle İslami finans kuruluşudur. İslami finans kuruluşunun alt selemde iki rolü bulunmaktadır. Bir yandan satıcı konumunda olup diğer yandan başka birisiyle yapacağı sözleşmede ilk sözleşmedeki malın özelliklerini taşıyan malların satın alınması için alıcı konumundadır (Akbulak ve Özgüç, 2004:74). İslami finans kuruluşu, finansmana ihtiyacı olan satıcıdan selem yöntemi ile mal satın almaktadır. Satın aldığı malı alt selem yöntemi ile başkasına satmaktadır. Alım ve satım arasındaki fark ise İslami finans kuruluşunun kârıdır. Alt selemde dikkat edilmesi gereken hususlar ise şu şekildedir:

- Yapılan iki selem birbirinden bağımsız olmalıdır.
- Malın parası peşin ödenmelidir.
- Mal vadeli teslim edilmelidir.
- Malın teslim tarihi, ilk yapılan selemdeki malın teslim tarihinden sonra olmalıdır.

Faiz ve selem arasındaki farklar, aşağıdaki Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Faiz ve Selem Arasındaki Farklar

PARAMETRELER	FAİZ	SELEM
Akit Şekli	Mal Peşin - Ödeme Vadeli	Ödeme Peşin - Mal Vadeli
Kriter	Pozitif Fark	Negatif Fark
Fiyat Dengesi	Arttırır	Düşürür
Üretim	Düşer	Artar
Tüketim	Veresiye ile Artar	Tasarruf ile geciktirir
Nakit Külfeti	Çoğalır	Azalır
Belge	Nakit Senedi (para)	Mal Senedi (Semen)
Karşılık	Karşılıksız Para	Karşılıklı Para
Hesaplama (Fizibilite)	Müspet Faiz Farkı	Menfi Faiz Farkı
Fiyatlar/Enflasyon	Pahalılık	Ucuzluk

Kaynak: (Akdemir, 2018:95)

İslam âlimleri, selem yönteminde malın fiyatında yapılacak bir indirimin faiz olup olmadığı konusunda ihtilaf hâlinindedir. İslam hukukunda bir fazlalığın faiz mi yoksa selem mi olduğu geç teslim edilen şeyin niteliğine bakılarak karar verilmektedir. Geç teslim edilen şey ödeme ise alınacak fazlalık faiz olarak değerlendirilmekte ve meşru olarak görülmemektedir. Malın geç teslim edilecek olmasından dolayı malın fiyatında yapılan indirimde veya mal fazlalığına selem denilmekte ve meşru olarak görülmektedir. Kısaca faiz, önce malı teslim edip paranın geç alınmasından dolayı bedele ilave edilen fark iken selem ise paranın önce verilip malın geç alınmasından dolayı bedelde yapılan indirimdir. Selemde fark veya menfi faiz meşru (Akdemir, 2018:94) olarak görülmektedir.

2.3. İstisna

İstisna, İslami finans sisteminde finansman ihtiyacının karşılanması için kullanılan bir diğer ticaret yöntemidir. Vadeli bir bedel mukabilinde bir malın yapılıp ya da temin edilip teslim edilmesidir (Aktepe, 2010:69). Diğer bir ifade ile malın imalı veya inşası için üreticiye sipariş verilmesi ve alım-satım için taahhütte bulunulmasıdır. Fıkıhta, “kişinin belli bir ücret karşılığında nitelikleri/özellikleri önceden belirlenmiş bir eseri imal etmesi için yapılan sözleşme” (Aktan, 2001:393) şeklinde ifade edilmektedir.

İslam hukukunda istisna yönteminin dayanağını sünnet ve icma oluşturmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v.) sipariş suretiyle Mescid-i Nebevi için bir minber, kendisi için de aynı zamanda imza ve mühür vazifesi görececek bir yüzük yaptırmıştır (Çiydem, 2019:59).

İstisna yöntemi, genellikle el emeği yoğun olan standart dışı malların sipariş edilmesinde başvurulan bir yöntemdir. Ayakkabı imalatı, deri ürünlerinin işlenmesi ve imalatı, mobilya gibi marangozluk işlerinin yapılması ve benzeri özel ihtiyaçların karşılanması için kullanılmaktadır. Günümüzde istisna yöntemi, benzeri özel

ihtiyaçların karşılanması ile birlikte “büyük alt yapı ve de endüstriyel projelerin (gemi yapımı, uçak, vs.) finansmanında” (Zuhayli, 2003:267) ve “imal edilen malların, inşaat ve alt yapı projelerin finansmanında” (Chong ve Liu, 2009:129) da kullanılmaktadır.

İstisna yöntemi, sadece maddi varlıkların üretilmesi için değil maddi olmayan varlıkların üretilmesi için kullanılmaktadır. Bir kitabın yazılması, bir tablonun yapılması gibi önceden var olmayan ancak emek ile maddi bir varlığa dönüşen siparişler için de istisna yöntemine başvurulmaktadır.

İstisna yönteminde kullanılan sözleşme, üç unsurdan oluşmaktadır. Bu unsurlar; eser meydana getirme ve teslim etme, bedel ödeme ve tarafların anlaşmasıdır. Eser meydana getirme; imal haricinde onarım, değiştirme, bozma, yıkma şeklindeki faaliyetleri de kapsar (Çiydem, 2019:59).

İstisna yöntemi, İslami finans ilkelerine uygun şekilde yapılmalıdır. Tarafların herhangi bir anlaşmazlığa düşmemeleri için İslam hukukunda alım ve satım için getirilen şartlar, istisna için de geçerlidir. Ayrıca istisna yöntemi, aşağıdaki şartların varlığını da gerektirir.

- Alım satıma konu malın cinsi, niteliği, miktarı, teslim yeri ve zamanı, ödeme şekli gibi hususlar önceden kararlaştırılır.
- Malın üretimi satıcı (üretici) tarafından yapılacağı kararlaştırılmamışsa, satıcı (üretici) malın üretimini bizzat kendisi yapmayabilir, başkasına yaptırabilir.
- Ödeme peşin olabileceği gibi vadeli olarak da yapılabilir.
- Fiyat bir kez belirlendikten sonra tek taraflı olarak değiştirilemez. Ancak üretimde kullanılan girdi fiyatlarının değişmesi, üretim için harcanan zamanın öngörülen zamandan çok daha fazla olması gibi olağanüstü durumlarda karşılıklı anlaşarak fiyat güncellenebilir.

- İmal edilen mal, karşılaştırılan özelliklere uygun ise alıcının sipariş ettiği malı reddetme hakkı yoktur.

İstisna; seleme benzer bir alım satım işlemi olmakla birlikte, akdin konusunu oluşturan malın inşa ya da imal edilmeye dayalı olması ve yapılacak olan ödemenin avans gibi önceden yapılmasının şart olmaması açılarından selemden farklıdır (Tok, 2009:12).

İstisna, seleme göre daha özel malların üretilmesinde kullanılmaktadır. İstisna sözleşmeleri belirli bir malın üretimi (mobilya, uçak) için yapılırken selem sözleşmeleri ise daha genel veya doğada üretilen mallar (pirinç, nohut) için yapılmaktadır (Usmani, 2002:89).

Klasik istisna yöntemi, bir alıcı ve bir satıcıdan oluşmaktadır. Günümüz İslam finansçıları ise farklı bir formda yeni bir istisna yöntemi geliştirmişlerdir. Alt istisna veya paralel istisna olarak adlandırılan bu yeni yöntemde bir alıcı, bir satıcı ve aracı olarak finans kuruluşu yer alır. Satıcıdan bir malın üretilmesini ya da inşa edilmesini isteyen ancak yeterli finansmanı olmayan alıcının finans kuruluşuna başvurması ve finans kuruluşunun da başvuruyu kabul etmesi ile başlatılır. Alt istisna yöntemi, iki istisna sözleşmesinin birleştirilmesi ile gerçekleştirilir. Öncelikle finans kuruluşu ile malı alacak olan ya da inşa edilmesini isteyen taraf arasında bir sözleşme yapılır. Daha sonra finans kuruluşu ile malı üretecek ya da inşa edecek olan taraf arasında malın üretilmesi ya da inşa edilmesi konusunda bir sözleşme yapılır. Yapılan sözleşmelerden sonra finans kuruluşu, “ürünleri peşin öder, üzerine kâr payı koyarak ürünü alan tarafa taksitle satar (Altaş, 2008:22). Nihayetinde alt istisna yöntemi ile yeterli finansmanı olmayan alıcı, ihtiyaç duyduğu ürüne kavuşmuş olur.

2.4. İcare

İslami finans sisteminde kullanılan ve ticaret yöntemlerinden bir olan icare, terim olarak “kira, kiraya verme, kiralık” (Yalçın, 1999:23) anlamlarına gelmektedir. İslam hukukunda ise “cinsle-

ri ve miktarları belli olan bir menfaati belli bir bedel karşılığında satmak ve süresi sona erince ya o menfaati geri almak veya icareyi yenilemek” (Zuhayli, 1994:21) şeklinde tanımlanmaktadır.

İcare, karşılıklı rızaya dayanan ve bir bedel karşılığı menfaat sağlayan iki tarafı bağlayıcı “orta ve uzun vadeli” (Türker, 2010:8) ticari bir iş akdidir. Menkul ve gayrimenkul değerlerin finansmanında kullanılabileceği gibi yüksek teknolojiye sahip olmak amacıyla da kullanılabilir (Özsoy, 1997:151).

İcare, hem “bir varlığın kullanım/yararlanma haklarının kiralanması” (Yanpar, 2014:99) hem de bedensel çalışmanın kiralanması için kullanılmaktadır. İslami finans sisteminde ise daha çok bir varlığın kullanım/yararlanma haklarının kiralanması anlamında kullanılmaktadır. İcareye konu olan şey, İslam hukukuna göre helal ve meşru olmalıdır. İcarenin konusu malın kendisi değil, o maldan istifade edilmesidir (Darçın, 2007:32). İstifade edilmesi tüketimine bağlı olan yiyecek ve para gibi şeyler icareye konu olamazlar. İcarede ücret, önceden kararlaştırılmalıdır. Sürenin önceden kararlaştırılması zorunlu değildir. Süre kararlaştırılmamış ise başlangıç ve bitiş tarihleri örf ve âdete göre belirlenir. Örneğin ekinlerin hasat mevsimi, örf göre süre olarak kabul edilir.

Geleneksel finansal kiralama mala gelen zararın kasıtlı ya da kasıtsız olması durumu arasında bir fark gözetilmez. Kiralayan taraf, mala zarar gelmesi durumunda zarardan sorumludur ve zararı karşılamak zorundadır. İcarede ise bu iki durum birbirinden farklı olarak değerlendirilmektedir (Obaidullah, 2005:89). Kiralayan taraf mala kasıtlı olarak zarar vermiş ise zarardan sorumludur ve zararı karşılamak zorundadır. Bilinçli olarak zarar vermemiş ise meydana gelecek zarardan sorumlu değildir ve zararı karşılamak zorunda değildir. Bu iki durum, icareyi geleneksel finansal kiralama dan ayıran bir özelliktir.

Günümüz İslami finans sisteminde icare, operasyonel (normal) icare ve mülkiyetin devri ile sonuçlanan icare olmak üzere iki farklı yöntem şeklinde uygulanmaktadır.

Operasyonel (normal) icare şeklinde isimlendirilen ilk yöntemde “finans kuruluşu, müşterisinin istediği malı satın alır ve üzerine belirli bir kâr payı koyarak müşteriye sözleşmede açıkça belirtilen ücret ile kiraya verir” (Ergüven, 2021:36). Kiralayan, malı emanet olarak alır. Malın mülkiyeti finans kuruluşunda kalmaya devam eder. Malın sigorta ve bakım masrafları finans kuruluşu tarafından karşılanır.

Mülkiyetin devri (icare sonrası alış) ile sonuçlanan ikinci yöntemde, müşterinin istediği mal, finans kuruluşu tarafından alınır ve anlaşılan bedel ve vade üzerinden müşteriye kiralanır. Vade bitiminde finans kuruluşu kiralanın malı müşteriye satar. Vade süresi boyunca müşterinin ödemelerinde bir gecikme yaşanmış ise finans kuruluşu “vade sonunda malı o müşteriye satmaktan vazgeçebilir” (Shanmugan ve Zahari, 2009:32). Mülkiyetin devri ile sonuçlanan icare yöntemi, geleneksel finans sisteminde kullanılan finansal kiralama yöntemine benzemektedir. Malın mülkiyeti, doğrudan satış yerine, kiralama süresi sonunda alıcıya geçer (Uzunoglu, 1998:11).

İslam âlimleri, operasyonel icare yöntemini meşru görmektedirler. Ancak mülkiyetin devri ile sonuçlanan icare yönteminde kiralama ve satış tek bir sözleşme ile yapıldığı için İslam âlimleri, bu işlemi “şartlı satım” (Samar, 2019:204) olarak değerlendirmektedirler. Dolayısıyla meşruluğu konusunda ihtilaf hâlinde dirler.

3. ORTAKLIK YÖNTEMİ

Finansal piyasalarda ortaklık yöntemi, kâr-zarar ortaklığı, ticaret yöntemi ise marjlı satış adıyla bilinmektedir. Mudaraba ve muşaraka yöntemleri, kâr-zarar ortaklığı şeklinde uygulanmaktadır. Sermaye-emek ve sermaye-sermaye şeklinde oluşturulmaktadır.

3.1. Mudaraba

Mudaraba, “bir tarafın sermayedar olarak sermayeyi (para), diğer tarafın ise girişimci (mudarip) olarak emek, bilgi ve tecrübesini ortaya koyduğu” (Yanpar, 2014:91) İslami bir ortaklık modelidir.

Mudaraba, “özel sektörün kredi ihtiyacını karşılamak üzere kurulan bir ortaklık şekli” (Akbulak ve Özgüç, 2004:73), ve karşılıklı güvene dayanan faizsiz bir finansman yöntemidir. Faizde paradan para kazanma söz konusuysen, mudarabada parayla ticaret yapılmaktadır (Alkış, 2018:126). Mudarabanın tarafları sermaye sahibi ve sermayeyi işletendir. Mecellede (Md. 1404) sermaye sahibi, ‘rabb’ul-mal’ veya ‘sahib’ul-mal’, sermayeyi işleten ise ‘mudarib’ veya ‘âmil’ şeklinde isimlendirilmiştir.

Mudaraba, aynı zamanda İslami finans kuruluşları tarafından bir fon toplama aracı olarak kullanılmaktadır. Ancak maliyetli olması ve risk barındırması nedeniyle pek tercih edilmemektedir.

Ekonomik kalkınma için atıl kalan sermayenin ekonomiye kazandırılması çok önemlidir. Bir taraftan ticaret ile ilgili bilgi, tecrübe ve yeteneği olan ancak yeterli sermayesi olmadığı için ticarete atılamayan diğer taraftan sermayesi olup da ticarete atılmak isteyen ancak bilgi ve tecrübesi olmadığı için ticarete atılamayan birçok insan vardır. Mudaraba yöntemi ile her iki taraf bir araya gelerek ticari ortaklık yapmaktadırlar. Bir tarafın bilgisini, tecrübesini ve yeteneğini diğer tarafın da sermayesini ortaya koyduğu bu ortaklık yöntemi ile hem atıl kalan sermaye ekonomiye kazandırılmakta hem de her iki taraf kâr elde etmektedir. Nihai amacı kâr elde etmek olan tarafların payına düşecek kâr miktarı, kâr yüzdesi şeklinde belirlenmektedir. Tarafların payına düşecek kâr yüzdesi sözleşme yapılması sırasında önceden tayin edilmektedir (Alkış, 2018:125). Zarar edilmesi hâlinde mudarib, anlaşma şartlarına aykırı hareket etmediği ve kusuru olmadığı sürece zarara ortak olmamaktadır. Bütün zarar rabbul-mal yani sermayedar tarafından karşılanmaktadır. Kurulan ortaklığının işlerini yürüten mudarib, kârdan pay alma dışında herhangi bir ücret ya da maaş talep edememektedir.

Mudaraba, sermayedarın sermayenin yüzde yüzünü, mudaribin ise emeğinin tamamını ortaya koyduğu bir yöntemdir. Sadece bir kişi değil birden fazla kişi de sermayedar olabilir. Kâr, yüzde ola-

rak belirlenmekte ve paylaşılmaktadır. Zarar ise mudaribin kusuru yoksa sermayedar tarafından karşılanmaktadır.

İslam hukukuna göre her türlü mal ve hizmet üretimi ya da ticareti için mudaraba yöntemi kullanılabilir. Ancak yasaklanan (alkol, şans oyunları vb.) malların ve hizmetlerin üretilmesi ya da ticareti için yapılacak mudaraba, meşru değildir ve geçersizdir. Ayrıca mudarabanın geçerli olabilmesi için tarafların hukuki ehliyet sahibi olması, icap ve kabulün açıkça yapılması şarttır. Yapılacak mudaraba, faiz barındırmamalı, karşılıklı rızaya dayanmalı, sermaye miktarları ve kâr yüzdeleri başta belirlenmelidir.

Günümüzde mudaraba yöntemi, aynı zamanda büyük projelerin finansmanında kullanılmaktadır (Erdem ve Tatlı, 2020:19). Dolayısıyla mudaraba yöntemine mudarib ve sermayedar ile birlikte bir üçüncü ortak olarak İslami finans kuruluşu dâhil olmakta ve fon kullandırmaktadır. İslami finans kuruluşu, “fon kullandırdığı gerçek ve tüzel kişilerin kârına sözleşmede belirtilen oranda, zararına ise o işe tahsis ettiği fon tutarı kadar katılmaktadır” (Karaman, 1992:55).

Mudaraba yöntemi, sermayedarın mudaribe şart koşup koşmamasına göre mutlak ve mukayyet olmak üzere iki şekilde uygulanmaktadır.

Mutlak Mudaraba: Sermayedarın mudaribe herhangi bir şart koşmadığı, mudaribin işlerin yapılmasında serbest olduğu ve hiçbir konuda kısıtlanmadığı bir mudaraba yöntemidir.

Mukayyet Mudaraba: Sermayedarın mudaribe belirli şartlar koştuğu, işlerin yapılmasında mudaribin serbest olmadığı bir mudaraba yöntemidir. Mudarib, belirlenen şartlara uymakla mükelleftir (Canbaz ve Erden, 2020:649).

3.2. Muşaraka

Muşaraka, İslami finans sisteminde kullanılan faizsiz bir finansman yöntemi ve “bir adi ortaklık” türüdür (Yanpar, 2014:94).

Muşaraka, “en az iki kişi arasında mal üretmek, hizmet sunmak, ticari faaliyetlerde bulunmak veya yatırım yapmak yoluyla kazanç elde etmek amacıyla kurulan bir ortaklık olarak da tanımlanabilir” (Bilmen, 1970:59).

Muşarakada her bir ortak müşarik olarak isimlendirilir. İslam hukukuna göre ortaklıklar genelde üç şekilde kurulmaktadır.

Mal ortaklığı: Ortakların, birlikte ve belirli miktarda sermaye koyarak ticaret yapmaları prensibine dayanan ortaklık türüdür.

İş ortaklığı: Ortakların, sanatlarını ya da mesleklerini birleştirerek iş yapmaları prensibine dayanan ortaklık türüdür.

Kredi/İtibar ortaklığı: Sermayesi olmayan ortakların ödünç para kullanarak veya veresiye mal alıp satarak kâr elde etme prensibine dayanan ortaklık türüdür.

Muşarakada ortaklardan biri ya da tüm ortakların çalışması kararlaştırılabilir. Çalışmadan maksat bizzat ortakların şahsi olarak çalışması değildir. Sorumluluk kendilerinde olmak şartıyla diğerlerini de çalıştırabilirler. Çalışan ortak/ortaklar, çalışmaları karşılığı maaş ya da dağıtılacak kârdan fazla pay alabilirler.

Muşarakada ortaklara dağıtılacak kâr, başta ve elde edilecek kârın yüzdesi şeklinde belirlenir. Faize benzediği için ortaklara dağıtılacak kâr, sabit kâr miktarı şeklinde belirlenemez. Ticari faaliyetleri sonucunda zarar meydana geldiği durumda ise katılım sermayeleri ile orantılı olarak zarar paylaşılır (Döndüren, 2012:416).

Muşaraka, sabit müşaraka ve azalan müşaraka olmak üzere iki şekilde yapılmaktadır.

Sabit Muşaraka: Ortakların başlangıçta koydukları sermaye payının sözleşmede belirtilen dönem boyunca sabit kaldığı ve değişmediği müşaraka türüdür.

Azalan Muşaraka: Ortaklardan birinin başlangıçta koyduğu sermaye payını diğer bir ortağa aşamalı olarak aktarmayı kabul ettiği, bu nedenle ortaklardan birinin payının azaldığı ve diğer or-

tağın payının ise arttığı muşaraka türüdür. Muşaraka süresi, payın tamamının bir ortağın mülkiyetine geçmesine kadar devam eder. İslami finans kuruluşları tarafından “azalan muşaraka, çoğunlukla küçük ve orta ölçekli işletmelerin finansman ihtiyaçlarını karşılamada” (Ergüven, 2021:32) kullanılır. Belirlenen vade sonunda finansal kuruluşun ortaklıktaki hisselerinin yatırımcıya devri ile sözleşme sona erer (Bayındır, 2015:24). Günümüzde bazı büyük projelerin finansmanı da azalan muşaraka yöntemi ile karşılanabilmektedir. İslami finans kuruluşları, dışardan finansman sağlayarak veya kendi öz kaynaklarını kullanarak azalan muşarakada ikinci bir taraf olabilmekte ve projenin yönetiminde yer alabilmektedirler.

İslami hukuka göre kâr elde etmek amacıyla yapılan muşaraka da ortaklar arasında menfaat çatışması değil menfaat uyumu olmalıdır. Menfaat çatışması yaşanmaması için muşaraka sözleşmeleri, İslam hukukuna uygun yapılmalı ve net olmalıdır. Sözleşmelerde hiçbir belirsizliğe yer verilmemelidir. Birbirlerine muhtaç olan taraflar arasında uyumun ve gönüllü dayanışmanın sağlanması, üretim faktörlerinin etkin kullanılmasına ortam hazırlar (Ersoy ve Altundere, 2017:268).

3.3. Diğer Ortaklık Modelleri

İslami finans sistemi içinde yer alan diğer finans yöntemleri daha çok ziraat alanında kullanılmaktadırlar. Bu yöntemler, zirai faaliyette bulunmak isteyen ancak toprağı olmayan ya da toprağı olup da gübresi, tohumu olmayan çiftçilerin başvurdukları finansman yöntemleridir. İslami finans sistemi içinde yer alan diğer finans yöntemleri aşağıda kısaca anlatılmıştır.

Müzaraa: Ziraat ortaklığı olarak da adlandırılan müzaraa, Mecellede (Md. 1431) “bir taraftan arazi ve diğer taraftan amel, yani ziraat olarak, hasılat beylerinde taksim olunmak üzere, bir nevi şirket” şeklinde tanımlanmıştır. Müzaraa, bir tarafın arazisini, diğer tarafın çalışmasını yani emeğini ortaya koyduğu ve elde edilen ürünün belirli nispet dâhilinde paylaştırıldığı bir ortaklık anlaşmasıdır. Paylaşım, elde edilen ürünün tamamı üzerinden ya-

pılmaktadır. İslam hukukuna göre tohum ayrıldıktan sonra kalan kısım üzerinden yapılan paylaşım veya samanın bir tarafa verilmesi ürünün ise diğer tarafa verilmesi şeklinde yapılan paylaşım geçerli değildir.

Müzaraa, İslami finans ilkelerine uygun bir şekilde yapılmalıdır. Ekilecek yer, tarıma elverişli olmalıdır. Taraflar, akıllı ve ergin olmalıdır. Ekilecek tohumun cinsi, tohumun kimin tarafından karşılanacağı, çıkacak ürünün hangi oranlarda paylaşılacağı, yapılacak ortaklığın süresi başta belirlenmelidir. Ekilecek yerin sürülmesi, tohumun ekilmesi, çapalanması, sulanması, ilaçlanması ve gübrenmesi gibi tüm masraflar işleten tarafından karşılanmalıdır. Ancak aksi kararlaştırılmadıkça ürün yetiştirildikten sonraki hasat masrafları, ürünü paylaşma oranlarına göre ortaklarca karşılanır (Döndüren, 2012:444).

İslami finans kuruluşları, sermayesi olmayan çiftçilere destek olmak amacıyla müzaraa yöntemini kullanarak finansman sağlamaktadırlar. Bu finansman, ABD ve bazı batı ülkelerinde proje bazında uygulanan risk sermayesinin (Ventura Capital) benzeridir (Döndüren, 2011:232). İslami finans kuruluşları aynı zamanda bazı tarımsal projelerin gerçekleştirilmesi için mürazaada üçüncü taraf olarak yer almakta ve zirai ortaklık kurmaktadır. Hasat sonunda çıkacak ürünün paylaşımı ise başlangıçta belirlenen oran üzerinden yapılmaktadır.

Müsakat: Bağ-bahçe ortaklığı anlamına gelen müsakat, Mecellede (Md. 1441) “Bir taraftan eşcâr ve diğer taraftan terbiye olmak ve hâsıl olan meyve, beynlerinde taksim olunmak üzere bir nevişirket” şeklinde tarif edilmiştir. Diğer bir ifade ile bir tarafın meyve ağaçlarını diğer tarafın ağaçların bakımı ve sulanması için emeğini ortaya koyduğu bir ortaklık modelidir. Bu ortaklık modelinde elde edilecek ürünün paylaşılma oranı ise taraflar arasında başta belirlenmektedir.

Müsakat ortaklığında bahçe sahibine “malik”, çalışan kişiye “âmil” denilmektedir. Ağaçların budanması, sulanması, aşılması,

ilaçlanması, su arklarının temizlenmesi gibi işler âmil tarafından yerine getirilir.

İslam hukukuna göre meyve veren her ağaç üzerine müsakat yapılabilir.

İslami finans kuruluşları, meyve ve sebze yetiştiricilerine finansal destek sağlamak amacıyla müsakat yöntemi kullanarak finansman sağlamaktadırlar.

Mugarase: Mugarase, terim olarak “fidan dikmek” anlamına gelmektedir. Mugarase, bir taraftan boş arazi, diğer taraftan bu araziye ağaç dikip bakım ve sulama işini üstlenme karşılığında, geliri tarafların belirleyecekleri oran dâhilinde paylaşmak üzere yapılan bir sözleşmedir (Döndüren, 2011:233). Daha çok kerestesinden yararlanılabilecek ağaçların dikimi ve bakımı için yapılmaktadır. Toprağı olup ağaç dikemeyen ya da çalışmak isteyen ama toprağı olmayan insanlar, mugarase ile iş ortaklığı kurmaktadır. Kesim sonunda yapılacak ürün paylaşımı, başlangıçta ve oransal olarak belirlenmektedir.

İslami finans kuruluşları, fidancılık yapan çiftçilere mugarase yöntemi ile finansman sağlamaktadırlar.

4. Diğer Finansman Yöntemleri

Modern hayatta birçok farklı İslami finans yöntemi çeşitli ihtiyaçları karşılamak amacıyla İslami finans ilkelerine uygun bir şekilde türetilmiştir. Bu yöntemlerden biri de diğer finans yöntemleridir. Diğer finans yöntemlerinden sukuk, daha çok projelerin finansmanında kullanılırken tekafül ise daha çok sigortacılık alanında kullanılmaktadır.

4.1. Sukuk

Gerçek bir varlık üzerinde mülkiyet hakkı sağlayan ve bu varlık üzerinden gelir getiren bir yatırım aracıdır (Yean, 2011:3). Sukuk, sahibine likidite sağlayan, yatırımcısına getiri sağlayan ve

ihraç yoluyla piyasaya sunulan kira sertifikalarıdır (Erdem ve Tatlı, 2020:32). İslami finans ilkelerine uygun bir şekilde çıkarılmakta ve herhangi bir alacağı temsil etmemektedir. Sukuk, bir varlık üzerinde hem mülkiyet hem de intifa konusunda ortaklık ve temsil hakkı sağlayarak maddi veya gayri maddi bir ilişki tesis etmektedir. Sukukun getirisi, bağlı olduğu varlığın değer artışı gelirleri veya varlığın kira gelirleri gibi getirilerdir. Bu özelliğiyle sukuk; hisse senedi, tahvil ve hazine bonusu gibi menkul kıymetlerden farklıdır.

Günümüzde sukuk, “İslami finansın en yenilikçi ürünü olarak kabul edilmektedir” (Yean, 2011:1). Sukuk, varlığa dayalıdır ve üç tarafın olduğu bir yapı şeklindedir. Bunlar: Fon ihtiyacı olan şirket (kaynak kuruluş); tasarruflarını yatırıma dönüştürmek isteyen fon sahipleri (yatırımcılar) ve iki tarafı bir araya getiren varlık kiralama şirkettir (Özel amaçlı kuruluş) (Alswaidan, 2017:11-13).

Sukuku çıkarmak ve pazarlamak uzmanlık gerektiren bir iştir. Sukuk işlemi, sukuk ihraç edecek olan İslami finans kuruluşuna varlıkların temellük edilmesi ile başlar. Daha sonra temellük edilen varlığın hangileri için sukuk çıkarılacağı, sukuk için ne fiyat talep edileceği ve kimin garantör olacağı kararlaştırılır. Çıkarılan sukuklar, “Özel Amaçlı Şirket” olarak isimlendirilen şirkete devredilir. Şirket ya bu sukukları kendisi satın alır ya da satın alma garantisi ile satılmasına aracılık eder. Eğer vade geldiğinde borçların ödenmesinde bir gecikme veya ödememe durumu olursa garantör taraf, söz konusu meblağı ödemekle yükümlü olur (Durmuş, 2010:143). Sukuka konu olan varlık ya da varlıklar; menkul veya gayrimenkul niteliğindeki varlıklar olabileceği gibi emtia, yatırım projesi, gelecekte teslim dayanan satış anlaşması ya da emek ve sermaye katkısına dayanan bir ortaklık olabilmektedir (Ayub, 2007:204).

Günümüzde sukuk uygulamaları temelde menkul kıymetleştirme (tevrık) mantığına dayanmaktadır (Samar, 2019:278). İslami tahvil olarak görülen sukuk ile klasik tahvil arasında çeşitli farklar vardır. Sukuk bir varlığı ve varlık üzerindeki getiriyi temsil ederken

tahvil ise bir alacağı ve alacak üzerindeki faizi temsil etmektedir. Yatırımcıların, hiçbir riske girmeden sadece gelir elde etme amacıyla İslami finans ilkelerine uygun olmayan sukuk çıkarmaları meşru değildir.

4.2. Tekafül

Diğer finansman yöntemleri içinde yer alan ve İslami sigorta olarak görülen tekafül, İslami finans ilkelerine aykırı hususlar barındıran klasik sigortacılığa bir alternatif olarak doğmuştur. Kelime anlamı olarak “karşılıklı güven ve dayanışma” gibi anlamlara gelmektedir” (Hammad, 1996:348). Tekafül, belirli rizikolara maruz şahısların bu rizikoların gerçekleşmesiyle ortaya çıkacak zararların telafisi üzerine anlaşmalarıdır (AAOIFI, 2012:666). İslami sigorta olarak adlandırılan tekafül, batı ülkelerinde birkaç yüzyılı aşkındır çok yoğun bir şekilde uygulanan mütüel (karşılıklı) sigortacılığın yalnızca İslami versiyonu olarak karşımıza çıkmaktadır (Üstün, 2014:7).

Uzun yıllar çalışılarak satın alınan taşıt ve konut gibi varlıklar, her zaman çeşitli risklerle karşı karşıyadır. Bir taşıtın kaza yapma olasılığı olduğu gibi bir konutun meydana gelebilecek bir depremde yıkılma olasılığı da her zaman vardır. İnsanlar, sahip oldukları bu tür varlıklarını korunmak ve meydana gelebilecek riskleri bertaraf etmek için önlemler almak isterler. İnsanların maruz kalabilecekleri risklere karşı önlem almasının gerekli olduğu da ilgili ayet ve hadisler -ki biri tevekkülün, önlem alındıktan sonra olması gerektiği ile ilgilidir- ışığında belirtilmiştir (Ayub, 2007:418). Her insanın tek başına gerekli bütün önlemleri alması çok zordur. Dolayısıyla insanlar bir araya gelerek istenilmeyen bu tür durumların üstesinden gelmeye çalışmaktadırlar. Hatta insanların maruz kalma ihtimali olan rizikolara güvence sağlama amacıyla önlem almanın işbirliğine yönelteceği ve bunun da İslami açıdan uygun bir durum olduğu da savunulmaktadır (Mannan, 1980:487).

Günümüzde doğabilecek zararları gidermek için bir nevi mali araç olarak kullanılan klasik sigorta sistemi bulunmaktadır. Ancak klasik sigorta sistemi, içinde belirsizlik (garar) ve faiz gibi İslam hukukuna uygun olmayan unsurlar barındırması nedeniyle caiz sayılıp sayılmayacağı tartışmalıdır (Billah, 2002:2). Klasik sigorta sistemi, İslam hukukçularından olumlu bir fetva alamamıştır (Yanpar, 2014:288). Bu nedenle İslam finansçuları, doğabilecek zararları gidermek için İslami finans ilkelerine uygun ve kooperatif sigortacılığı anlayışına dayalı bir tekaful yöntemi geliştirmişlerdir.

Geliştirilen tekaful yönteminde katılımcıların gönüllülüğü esastır. Katılımcılar bir araya gelerek bir fon oluşturmakta ve fona belirli tutarda katkı yapmaktadırlar. Toplanan katkılar prim değil teberru yani bağış olarak nitelendirilmektedir (Aslan, 2015:99). Herhangi bir zarar meydana geldiğinde yapılacak giderler bu fondan karşılanmaktadır. Fonda biriken tutarlar atıl bir şekilde bekletilmemektedir. Bir kısmı gelir elde etmek amacıyla İslami finans ilkelerine uygun çeşitli yatırım araçlarına dönüştürülmektedir. Yatırım neticesinde elde edilen kâr, katılımcılar arasında adaletli bir şekilde paylaşılır. Tekafül, klasik sigortacılıktan şirketin fonlar üzerindeki hakları, sözleşme yapısı, toplanan fonların değerlendirilmesi, risklerin üstlenilmesi gibi açılardan farklılıklar göstermektedir (Aslan, 2015:100).

SONUÇ

İslami finans yöntemleri, geleneksel finans yöntemlerinden farklı olarak finansal bir faaliyet değil ticari bir yöntemdir. Finansman, geleneksel finansın faiz prensibine değil kâr payı esasına dayanmaktadır. Genel olarak İslami finans yöntemleri; “ortaklık yöntemi, ticaret yöntemi, destek yöntemi ve diğer finansman yöntemleri” şeklinde bir ayırımı tabi tutulmaktadır. Mudaraba ve muşaraka yöntemleri, kâr-zarar ortaklığı ilkesine dayanmaktadır. Marjlı satış ile ilgili olarak murabaha, kiralama ile ilgili olarak da icara yöntemlerinin yaygın olarak kullanım alanı bulduğu görülmektedir. Diğer finans yöntemlerinden sukuk, büyük projelerin finansmanında ter-

cih edilirken tekaful, daha çok sigortacılık alanında kullanılmaktadır. Doğrudan getiri sağlamayan ancak sürecin işlemesi amacıyla diğer yöntemlerle birlikte sistemde kullanılan destek uygulamaları ise teverruk, vekâlet ve karz-ı hasendir.

Günümüzde çağdaş/modern adı altında uygulanan birçok İslami finans yöntemi, İslam'ın ilk döneminde uygulanan yöntemlerden farklıdır ve ilkesel olarak eleştirilmektedir. Ancak konvansiyonel bankaların faizli işlemleri altında ezilen insanlar için bu yöntemler bir kurtuluş reçetesidir. Finansman ihtiyacının faizli finans yöntemleri dışından da sağlanabileceğinin en güzel örneğidir. Dolayısıyla İslam âlimleri, Müslümanların faize bulaşmamaları adına çağdaş/modern İslami finans yönetmelerinin kullanılmasında bir sakınca görmemektedirler.

KAYNAKÇA

- AAOIFI, (2012), *Faizsiz Bankacılık Standartları*, Cilt.2, (Çev. Mehmet Odabaşı ve İshak Emin Aktepe), İstanbul, TKBB Yayınları.
- Akbulak, Y. ve Özgüç, E. (2004). "Alternatif Finansman Yöntemi Olarak İslami Finansal Araçlar ve Türkiye'de Uygulanabilirliği Üzerine Düşünceler" *Aktive Bankacılık ve Finans Dergisi*, 39 (1), s. 70-88.
- Akdemir, S. (2018), "Faizin Yarattığı Toplumsal Sorunlara Alternatif Arayışlar: Para Peşin Mal Vadeli Selem Sözleşmelerine Yenilikçi Bir Yaklaşım", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (1), s. 78-109.
- Aktan, H. (2001), "İstisna", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt.23, İstanbul, TDV Yayınları.
- Aktepe, İ.E. (2010), *İslam Hukuku Çerçevesinde Finansman ve Bankacılık*, İstanbul, Hayat Yayın Grubu.
- Aktepe, İ.E. (2013), *Sorularla Katılım Bankacılığı*, TKBB Yayınları, Yayın No: 4, İstanbul, Erkam Matbaası.
- Alkış, A. (2018), "İslam Hukukunda Katılım Bankacılığı Fon Toplama Ve Kullandırma Yöntemleri", *Al-Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (3), s. 120-133.

- Alrifai, T. (2017), *İslami Finans ve Yeni Finansal Sistem*, 1.Baskı, Ankara, Buzdağı Yayınevi.
- Alswaidan, M.W. (2017), *An Investigation of Sukuk Structure Risk*, Portsmouth Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İngiltere.
- Altaş, G. (2008), “Sermaye Piyasası Gündem”, *İslami Finans Sistemi*, 69 (1), s. 18-30.
- Apaydın, H.Y. (2001), “Karz-ı Hasen”, Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, Cilt.24, İstanbul, İSAM Yayınları
- Aslan, H. (2015), “Türkiye’de Tekafül (İslami Sigorta) Uygulamaları: Problemler ve Çözüm Önerileri”, *Uluslararası İslam Ekonomisi Vē Finansı Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), s. 93-117.
- Aybakan, B. (2009), “Selem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt.36, İstanbul, TDV Yayınları.
- Ayub, M. (2007), *Understanding Islamic Finance*, Chichester, İngiltere, John Wiley & Sons Ltd.
- Battal, A. (2012), “Modern Faizsiz Finansman Araçlarından GES ve Teverruk’un Fıkhi Tablili” isimli çalışmaya ilişkin Müzakere, Fıkhi Açıdan Finans ve Altın İşlemleri” Tebliğler ve Müzakereler Kitabı, İstanbul, Ensar Neşriyat.
- Bayındır, S. (2005), *İslam hukuku penceresinden faizsiz bankacılık*, İstanbul, Rağbet Yayınları.
- Bayındır, S. (2015), *Fıkhi ve İktisadi Açıdan İslami Finans Para ve Sermaye Piyasaları*, İstanbul, İmak Ofset Basım Yayın.
- Billah, M.M. (2002), “Legal Capacity to Contract of Takafül: An Islamic Jurisprudential Consideration”, *International Journal of Islamic Financial Services*, 4(1), s. 1-8.
- Bilmen, Ö.N., (1970), *Hukuku İslamiye ve Istılahı Fıkhiyye Kamusu*, Cilt.7, İstanbul, Bilmen Yayınevi.
- Canbaz, M.F. ve Erden, A.S. (2020), “Katılım Bankalarında Mudarebe Finansmanını Engelleleyen Faktörler”, *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5 (4), s. 646-658.

- Chong, B.S. ve Liu, M.H. (2009), "Islamic Banking: Interest-Free Or Interest-Based", *Pasific-Basin Finance Journal*, 17 (1), s.125-144.
- Çakır, M. (2018), *İslam Hukuku Açısından Teverruk İşlemleri*, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara
- Çiydem, F. (2019), "İslam Fıkhdında İstisna/ Eser Sözleşmesi", *İpekyolu Dergisi*, 381 (1), s. 58-59.
- Çürük Akten, S. (2013), *İslami Finansın Türkiye'deki Gelişimi, Mevcut Sorunları ve Çözüm Önerileri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya
- Darçın, A.C. (2007), *Özel Finans Kurumlarının Katılım Bankalarına Dönüşümünün Sebepleri ve Sonuçları*, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Döndüren, H. (1993), *Çağdaş Akademik Problemlere İslami Yaklaşımlar*, İstanbul, Çelik Yayınevi.
- Döndüren, H. (2011), "Faiz Yasağı ve Finansman Sağlama Yöntemleri, Tarihten Günümüze Kredi ve Finans Yöntemleri", 08-09 Mayıs 2010 Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı, İstanbul,
- Döndüren, H. (2012), *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, İstanbul, Erkam Yayınları.
- Durmuş, A. (2010), "Modern Bir Finansal Araç Olarak Sukûk ve Fikhî Açısından Tahlili", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 16 (1), s. 141-156.
- Ebu Davud, İ.H. (2014), *Sünen-i Ebi Davud ve Tercemesi*, 1.Baskı, (Çev.İbrahim Koçaşlı), İstanbul, Erkam Yayınları.
- El-Azîmâbâdî, M. E. (1995), *Avnu'l-Ma'bud Şerhu Süneni Ebi Dâvud*, C.IX, Beyrut:Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Erdem, M. ve Tatlı, H. (2020), *Teorik ve Pratik Bakımdan Dünyada ve Türkiye'de İslami Finans*, Ankara, Gazi Kitabevi.
- Ergüven, M. (2021), *Tasarrufa Dayalı Finans Sistemi*, 1.Baskı, İstanbul, Beta Yayınevi.
- Ersoy, A. ve Altundere, M.B. (2017), "The Market Institution And The State İn Islamic Economics: From Past To Present And

- Future,” *International Journal of Economics, Management and Accounting*, 25 (2), s. 253-284.
- Hammad, N. (1996), *İktisadî Fıkıh Terimleri*, (Çev. Recep Ulusoy), İstanbul, İz Yayıncılık.
- Hammad, N. (2008), *Mu'cemu'l-Mustalahâti'l-Mâliyye ve'l-İktisâdiyye fî Luğati'l-Fukaha, Dâru'l-Kalem*, Kuveyt, Dımaşk Komisyon, el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye, Vezâratü'l-Evkâf ve Şuûni'l-İslamiyye.
- Iqbal, Z. ve Mirakhor, A. (2011), *An Introduction to Islamic Finance: Theory and Practice*, 2. Baskı, Singapur, John Wiley & Sons (Asia) Pte. Ltd.
- Izadyar, A.B. ve Ragnath, F. (2014), “A New Perspective of Benevolent Loan, Qard Al-Hassan, Using Upfront Payment ‘Mesbah Point’”, *International Journal of Economics*, 01 (03), s. 45-58.
- Karaman, H. (1992), *İslam'da Banka ve Sigorta*, İstanbul, Nesil Yayınları.
- Mannan, M.A. (1980), *İslam Ekonomisi: Teori ve Pratik*, 4. Baskı, (Çev. Bahri Zengin ve Tefik Ömeroğlu), İstanbul, Fikir Yayınları.
- Obaidullah, M. (2005), “Islamic Financial Services”, *Islamic Economics Research Center*, <https://www.researchgate.net/publication/266149378>
- Özsoy, İ. (1997), *Özel Finans Kurumları*, İstanbul, Asya Finans Kültür Yayınları.
- Öztürk, M.K. ve Yumuşak, İ.G. (2020), “Fon Toplama Yöntemi Olarak Yatırım Vekâleti ve Türkiye Uygulaması”, *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi*, 6 (1), s. 1-23.
- Salah, O. (2011), *Islamic Finance: The Impact of the AAOIFI Resolution on Equity-Based Sukuk Structures*, TISCO Working Paper Series on Banking, Finance and Services, Yayın No. 2011/02.
- Samar, M. (2019), *İslami Finans Ürünlerinde Akitlerin Birleştirilmesi*, 1. Baskı, İstanbul, Hikmetevi Yayınları.
- Sancar, M.A. (2019), “Türkiye’de Teverruk ve Yeniden Yapılandırma da Teverruka Alternatif Bir Ürün Olarak Yeniden Yapılandırma Tekafül Fonu”, *Uluslararası İslam Dergisi*, 5 (2), s. 169-195.

- Shanmugan, B. ve Zahari, Z.R. (2009), *A Primer on Islamic Finance*, The Research Foundation of CFA Institute
- Tanrıverdi, H. (1998), *İslam Hukukunda ve Modern Hukukta Vekâlet Akdi*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Şanlıurfa.
- Tok, A. (2009), *İslami Finans Sistemi Çerçevesinde Sukuk (İslami Tahvil) Uygulamaları, Katılım Bankaları ve Türkiye Açısından Değerlendirmeler*, Yeterlilik Etüdü, Ankara, SPK Hukuk İşleri Dairesi Yayınları.
- Türkan, Y. (2019), *33 soruda İslami finans ve bankacılık*, Ankara, İmaj Yayıncılık.
- Türker, H. (2010), *İslami Finans Sisteminde Finansal Aracılık: Dünyadaki Gelişmeler ve Sermaye Piyasasının Geliştirilmesi Açısından Türkiye için Öneriler*, Ankara, Sermaye Piyasası Kurulu Aracılık Faaliyetleri Dairesi Yayınları.
- Usmani, M.T. (2002), *An Introduction To Islamic Finance, Arab And Islamic Laws Series*, Hollanda, Kluwer Law International.
- Uzunoglu, S. (1998), *Yeni Finansman Teknikleri*, 2.Baskı, İstanbul, Strata Yayınları.
- Üstün, Y. (2014), “Tekafül; Kooperatif Sigortacılığında İslami Model”, *Karınca Dergisi*, 80 (927), s. 1-12.
- Yalçın, A. (1999), *Kira Elkitabı*, 1. Baskı, İstanbul, Geçit Yayınevi.
- Yanpar, A. (2014), *İslami Finans İlke Araç ve Kurumları*. İstanbul, Sca-la Yayıncılık.
- Yean, T.W. (2011), “Sukuk: Issues and The Way Forward”, 20.12.2021, [Http:// www.İln.Com/Articles/Pub_1674.Pdf](http://www.İln.Com/Articles/Pub_1674.Pdf).
- Zuhayli, W. (1994), *El-Fıkhu'l-İslami ve Edilletüh*, Cilt.4, İstanbul, Risale Yayınları.
- Zuhayli, W. (2003), *Finançal Transactions in Islamic Jurisprudence*, Cilt.1, Suriye, Dar Al Fikr Damascus Yayınları.